

CHỦ THỂ CỘNG ĐỒNG TRONG BẢO TỒN VÀ PHÁT HUY GIÁ TRỊ TRÒ CHƠI PHÁO ĐẤT Ở LÀNG TIỀN HẢI, TÂN LIÊN, VINH BẢO, HẢI PHÒNG

I VŨ THỊ MINH NGUYỆT

Email: nguyetnhk2@gmail.com

Học viên Cao học Khóa K.11, Quản lý văn hóa, Trường ĐHSP Nghệ thuật Trung ương

COMMUNITY OBJECTIVES IN CONSERVATION AND DEVELOPMENT THE VALUE OF THE LANDSCAPE GAME TIEN HAI VILLAGE, TAN LIEN, VINH BAO, HAI PHONG

TÓM TẮT

ABSTRACT

Bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hóa phi vật thể gắn với vai trò của chủ thể cộng đồng luôn là vấn đề được các nhà quản lý, các nhà nghiên cứu quan tâm. Là một trong những di sản văn hóa phi vật thể độc đáo, trò chơi pháo đất – một trò chơi dân gian thường xuất hiện ở các làng ven sông châu thổ sông Hồng – đã được cộng đồng làng Tiên Hải (Tân Liên, Vinh Bảo, Hải Phòng) khôi phục, bảo tồn và phát huy thành một sinh hoạt văn hóa đặc sắc của làng trong giai đoạn hiện nay.

Trong khuôn khổ một bài viết, tác giả thông qua việc khái quát hoạt động bảo tồn và phát huy giá trị trò chơi pháo đất, tập trung làm rõ vai trò của chủ thể cộng đồng – những người chủ nhân bảo vệ, sáng tạo, trao truyền di sản cho thế hệ sau ở làng Tiên Hải, từ đó đề xuất một số giải pháp và kiến nghị nhằm nâng cao vai trò của chủ thể cộng đồng trong công tác bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể trong thời gian tới.

Từ khóa: Chủ thể cộng đồng, pháo đất, làng Tiên Hải

Preserving and promoting the value of intangible cultural heritage associated with the role of community actors has always been a matter of concern to managers and researchers. Being one of the unique intangible cultural heritage, the game of pháo đất (earth-crackers) – a traditional game, appearing in riverside villages of the Red River Delta – has been restored, preserved and promoted by the community of Tien Hai village (Tan Lien, Vinh Bao, Hai Phong) into a unique cultural activity of the village in the current period. Within the framework of an article, the author, through the generalization of conservation activities and promoting the value of the pháo đất game, focuses on clarifying the role of community actors - the owners who protect, create, and pass on the heritage to the next generation in Tien Hai village, thereby proposing some solutions and recommendations to improve the role of community actors in the protection of heritage. intangible cultural heritage in the future.

Keywords: Community actors, earth-crackers, Tien Hai village

DẪN NHẬP

Sau hơn 20 năm thực hiện Luật Di sản Văn hóa và Công ước về bảo vệ di sản phi vật thể của UNESCO (2003) với mục đích “bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể; đảm bảo sự tôn trọng đối với di sản văn hóa phi vật thể của các cộng đồng...”, công tác bảo tồn và phát huy các giá trị di sản văn hóa phi vật thể với vai trò của cộng đồng chủ thể ở Việt Nam đã giành được những thành tựu to lớn.

Ở Tiên Hải, pháo đất được khôi phục, bảo tồn trong hơn hai mươi năm qua với sự nỗ lực không ngừng của cộng đồng dân cư – chủ thể của di sản, để đến ngày nay, pháo đất không chỉ là trò chơi giải trí của trẻ em, của nam giới trong những ngày nông nhàn, mà đã trở

thành trò chơi đặc sản gắn liền với tên tuổi của vùng đất cửa sông Hóa, sông Thái Bình - Vinh Bảo, Hải Phòng. Tìm hiểu về trò chơi pháo đất để thấy được vai trò của chủ thể cộng đồng làng đã thực hiện như thế nào trong công cuộc bảo tồn và phát huy giá trị của trò chơi dân gian của cha ông.

1. Khái quát hoạt động bảo tồn và phát huy giá trị trò chơi pháo đất ở làng Tiên Hải

Pháo đất là một trò chơi dân gian thường xuất hiện ở các làng ven sông, do người chơi dùng đất sét nặn thành các quả pháo có các hình thù (tròn, bầu dục), kích cỡ khác nhau, tung úp xuống một mặt sân bằng phẳng, tạo ra tiếng nổ lớn. Trò chơi pháo đất thường được các em nhỏ vùng nông thôn yêu thích và chơi

nhieu, nhất là khi dịp lễ tết, nhưng ở các làng thuộc huyện Vĩnh Bảo, Tiên Lãng (Hải Phòng), trò chơi pháo lại thu hút rất đông nam giới tuổi trưởng thành tham gia. Làng Tiên Hải (Tân Liên, Vĩnh Bảo, Hải Phòng) từ lâu đã nổi tiếng với nghề chơi pháo đất với các cỗ pháo thuyền (do hình dạng pháo có hình bầu dục, giống chiếc thuyền nan) có kích cỡ lớn, tiếng nổ vang, mạnh pháo văng dài.

Ngay từ những năm đầu thế kỷ XXI, trò chơi pháo đất đã được khôi phục bằng các hội thi pháo trên sân đình Cao Hải, sân nhà văn hóa thôn, thu hút rất đông các pháo thủ là thanh niên, trung niên trong làng đi đào đất dưới đáy sông, đáy ruộng, luyện đất và đánh pháo. Từ những người đơn lẻ ban đầu, họ tụ tập nhau lại dưới sự tổ chức của một người đàn ông có uy tín trong họ, trong làng thành các “dài pháo”. Hàng năm, trong các dịp lễ, tết, các dài pháo trong làng thường rủ nhau giao lưu, đánh pháo, góp phần làm cho đời sống văn hóa tinh thần của dân làng trở nên sôi động... Ngoài ra, họ còn tổ chức gặp gỡ, giao lưu với các pháo thủ của thôn xóm lân cận trong và ngoài xã như An Ngoại, Cổ Đằng, Kim Lâu... (xã Tân Liên), Tam Đa, An Hòa, Hùng Tiến... (các xã thuộc huyện Vĩnh Bảo).

Trước sự phục hồi của trò chơi pháo đất ở Tiên Hải và các làng trong xã, năm 2011, UBND xã Tân Liên đã lập đề án, trình UBND huyện Vĩnh Bảo, xin tổ chức và nâng cấp hoạt động giao lưu pháo đất tại địa phương thành Lễ hội pháo đất Tân Liên.

Đánh pháo đất không chỉ diễn ra vào những dịp lễ, tết, ngày hội của trong làng, trong xã. Tiếng pháo đất Tiên Hải (Tân Liên) đã vang xa khắp các huyện, thành phố, đã từng trình diễn ở Thủ đô (tại Bảo tàng Dân tộc học Việt Nam vào dịp Tết Quý Tỵ 2013), là thành quả của quá trình bảo vệ và phát huy của cán bộ và nhân dân trong làng, nhất là vai trò của cộng đồng – những chủ nhân thật sự của di sản.

Tuy nhiên, quá trình bảo tồn và duy trì các giá trị trò chơi pháo đất vẫn còn gặp nhiều thách thức. Đó là tình trạng ngày càng khan hiếm của đất nguyên liệu làm pháo với những đặc điểm riêng biệt, trong khi diện tích đất nông nghiệp của làng bị thu hẹp, các pháo thủ phải đi mua đất ở nơi khác về; là tình trạng khó khăn về tài chính khi chủ yếu huy động từ nguồn xã hội hóa và đóng góp của người chơi; là sự thờ ơ, không quan tâm của một bộ phận dân làng, nhất là không ít giới trẻ trước sự hấp dẫn, thu hút của các hình thức giải trí hiện đại... Đây cũng chính là những vấn đề đặt ra trong công tác bảo tồn và phát huy các giá trị di sản phi vật thể cổ truyền của dân tộc trong bối cảnh xã hội hiện nay, mà không riêng gì nghề chơi pháo đất làng Tiên Hải gặp phải.

2. Nhận diện chủ thể cộng đồng trong bảo tồn và

phát huy giá trị trò chơi pháo đất làng Tiên Hải

Cộng đồng là tập thể người dân, chủ nhân của các di sản văn hóa; họ đã sáng tạo, thực hành, lưu giữ và trao truyền di sản giữa các thế hệ (Nguyễn Thị Hiền, 2018). Còn theo Tô Duy Hợp và Lương Hồng Quang (2000), trước tiên, “cộng đồng được nhìn nhận ở phạm vi địa vực”, nơi tục pháo đất giữ vai trò quan trọng, tạo nên một số giá trị chung, cùng “thừa nhận một di sản văn hóa là tài sản của họ”, đó là cộng đồng địa phương cư trú; thứ hai, cộng đồng là nhóm cư dân có cùng chung mối quan tâm cơ bản”, ở đây là cộng đồng người chơi pháo đất, tổ chức trò chơi. Cộng đồng chủ thể được nhận diện như sau:

2.1. Cộng đồng địa phương cư trú

Cộng đồng địa phương cư trú chính là cộng đồng dân cư người làng Tiên Hải, những người sáng tạo, thường thức và trao truyền các giá trị văn hóa từ thế hệ này sang thế hệ khác, bao gồm đội ngũ cán bộ cơ sở, các tổ chức chính trị - xã hội và các tầng lớp dân cư trong làng. Cộng đồng cư dân của làng có hơn 1000 nhân khẩu sinh sống trong hơn 300 hộ dân, hầu hết là cư dân gốc, là người của các dòng họ: Nguyễn, Vũ, Hoàng, Đoàn, Lê, Bùi... Trước đây, hầu hết là các hộ sản xuất nông nghiệp. Hiện nay, do chuyển dịch cơ cấu kinh tế, có gần 80 hộ chuyển sang sản xuất kinh doanh dịch vụ và các lao động đi làm công nhân trong các doanh nghiệp tại khu công nghiệp Tân Liên. Bên cạnh số dân “gốc”, hiện có gần 200 người là công nhân, lao động của các doanh nghiệp đang làm việc và cư trú tại địa phương.

Chủ thể cộng đồng không chỉ bao gồm những người dân đang sinh sống ở làng, ngoài ra còn một số lượng không ít con cháu của làng đã di chuyển đi sinh sống và làm việc ở nơi xa. Tuy nhiên, mỗi khi làng có lễ hội làng, hội thi pháo đất, không ít con em của làng Tiên Hải (nhất là nam giới) sinh sống ở thị trấn Vĩnh Bảo, ở thành phố Hải Phòng, ở tỉnh Quảng Ninh hay ở Hà Nội đều thu xếp công việc trở về tham gia, cổ vũ, động viên bằng tinh thần và hiện vật.

2.2. Cộng đồng tổ chức trò chơi pháo đất

Pháo đất là trò chơi, song đây không phải là trò chơi của riêng một nhóm người, một cá nhân riêng lẻ. Trong làng có một tập hợp những người phối hợp duy trì, lưu giữ và tổ chức trò chơi, tạo nên một cộng đồng tổ chức trò chơi pháo đất. Trước hết là các pháo thủ – những nghệ nhân trực tiếp chơi pháo. Là trò chơi có tính cộng đồng nhưng đòi hỏi cần tới sức mạnh, cộng đồng người chơi pháo là nam giới, có cả lớp cao tuổi, trung tuổi, thanh niên và trẻ em. Tuy nhiên, để đi thi đánh pháo, xung quân vào “dài pháo”, trở thành pháo thủ thì chủ yếu là nam giới ở độ tuổi thanh niên và trung niên. Chỉ các thanh niên có sức khỏe, nắm vững các kỹ thuật làm đất, làm pháo, đánh pháo mới được tập hợp vào trong các 2 đội chuyên chơi pháo của

CULTURE

làng. Các vị trung niên tuổi từ 45 – 55, tuy đã qua giai đoạn sức khỏe sung sức, song lại nắm rất rõ các kỹ thuật đánh pháo, vẫn là thành viên chủ chốt trong các “dài”.

Ngày nay, việc tập hợp các pháo thủ căn cứ theo sở thích hoặc theo lứa tuổi. Mỗi dài pháo do một vị trung niên làm “trưởng dài” – người đứng đầu đội đánh pháo, chịu trách nhiệm lãnh đạo, dẫn dắt các thành viên luyện tập, thi đấu... quán xuyên toàn bộ hoạt động cũng như vấn đề kinh phí của đội.

Ngoài các thành viên của 2 “dài pháo” Tiên Hải 1, Tiên Hải 2, trong làng còn có hàng chục nam giới biết chơi pháo, được ông cha truyền dạy nghề chơi, tuy không được sung vào hai đội đánh pháo chính thức, nhưng vẫn thi thoảng trở tài thi thử với nhau hoặc với các lứa tuổi đồng môn, đồng niên ở các làng khác vào các dịp cuối tuần, nhân ngày nghỉ hoặc lễ tết trong năm.

Thứ hai là các bậc cao niên, đóng vai trò “cố vấn” cho các “dài pháo”. Bên cạnh những người trực tiếp chơi pháo, còn có các bậc cao niên trong làng cũng đóng góp vào hoạt động bảo tồn và phát huy trò chơi. Với pháo đất, các bậc cao niên như Cụ Nguyễn Duy K. (93 tuổi), ông Bùi Văn T. (71 tuổi), ông Vũ Văn B. (70 tuổi) trở thành những người cố vấn, người cầm cân nảy mực cho các cuộc thi, chỉ huy, “cầm trịch” cho dài pháo hoạt động. Họ vốn là các pháo thủ khi xưa, nay tuổi đã cao, các vị đóng vai trò là các “cố vấn” cho dài pháo, là người đứng ra làm lễ, cáo yết với thành hoàng làng trước mỗi trận “ra quân” đánh giải.

Thứ ba là những người hỗ trợ cho việc tổ chức trò chơi. Thông thường, phụ nữ thường không xuất hiện trên sân đánh pháo, song không vì thế mà thiếu vắng vai trò của người phụ nữ trong cộng đồng chơi pháo ở làng. Những người phụ nữ luôn đứng đằng sau các dài pháo với vai trò là người chuẩn bị công tác hậu cần, cỗ vũ, chăm lo sức khỏe thi đấu cho các pháo thủ. Thứ tư là tầng lớp kế cận, những người chơi pháo trong tương lai. Trẻ em là nhân tố không thể thiếu trong cộng đồng người chơi pháo đất. Đối tượng chính của các trò chơi dân gian vốn là trẻ em. Dù trong trò chơi đánh pháo, các pháo thủ là người lớn, nhưng những đứa trẻ con từ 5-6 tuổi trở lên cũng không đứng ngoài cuộc. Dù ngày nay có nhiều thú chơi giải trí hiện đại, song với một số đứa trẻ Tiên Hải, không ngại lê la với đất cát, rù nhau nặn đất ở một góc sân riêng biệt. Với những đám đất nhỏ, được người lớn chia cho, trẻ con cũng tạo ra một cộng đồng chơi pháo của riêng chúng. Sau giờ học, việc đến các sân pháo, xem các anh, các bác tập luyện, chúng quan sát, học theo... dưới sự chỉ bảo của người lớn, chúng có thể nặn từ pháo nôi, pháo tếp đến những con pháo

thuyền lớn hơn, đến cánh đánh pháo tung, pháo úp... Từ những đứa trẻ chơi chung với nhau ở góc sân, từ những bàn tay nhỏ xíu vỗ, nhào đất lúc này khi lớn lên, được rèn luyện sức khỏe và kỹ thuật, chúng có thể trở thành các pháo thủ trong tương lai.

Có thể thấy, cộng đồng tổ chức trò chơi thể hiện các đặc điểm sau:

- Những người tham gia không kể tuổi tác
- Những người tham gia không kể giới tính.
- Những người tham gia không kể vùng, miền.

Vào ngày hội chính, đường vào làng, sân đình luôn tấp nập, sân đấu đặc kín người vây quanh. Họ hò reo, cổ vũ nhiệt tình cho bất kỳ quả pháo nào được giao thành công. Khi dân làng còn đang mải miết mỗi người một công việc thì họ chính là người dân các làng lân cận, hay những người từ phương xa nghe tiếng rền vang của phát đất mà kéo đến, hòa vào không khí lễ hội.

2.3. Vai trò của cộng đồng

Từ những phân tích trên cho thấy cộng đồng tổ chức trò chơi pháo đất thể hiện những vai trò như sau: Trước hết là vai trò tự quản

Hai là vai trò quyết, tự chủ của cộng đồng

Ba là trao truyền di sản: Các bậc cao niên trong cộng đồng đóng vai trò quan trọng trong việc trao truyền tri thức và kỹ năng về trò chơi với các thế hệ trẻ như kiến thức về chọn đất, kỹ năng làm đất, làm pháo và tung pháo. Chính quyền địa phương chú trọng phát huy vai trò này của các bậc cao niên và tăng cường giáo dục, trao truyền kiến thức về di sản văn hóa phi vật thể cho thế hệ trẻ.

Bốn là cộng đồng đóng góp kinh phí; Với tư cách là chủ thể sáng tạo, đồng thời cũng là chủ thể quản lý trò chơi, cộng đồng cư dân địa phương, cộng đồng người chơi là nhân tố chủ lực trong việc lưu giữ, khôi phục và phát huy các trò chơi của cha ông để lại thể hiện sức mạnh của tập thể, cho tinh thần bình đẳng, dân chủ ở làng quê – bình đẳng trong phân chia trách nhiệm cũng như hưởng thụ thành quả đồng đều cho những người tham gia, đó cũng là lý do giúp cho pháo đất cũng như những trò chơi dân gian từ xa xưa ấy còn hiện hữu và phát triển đến ngày nay.

3. Một số giải pháp nâng cao vai trò của cộng đồng và kiến nghị với các cấp quản lý

Để trò chơi pháo đất cũng như các di sản văn hóa truyền thống khác được bảo tồn và phát huy, thực hiện theo đúng tinh thần Công ước 2003 của UNESCO: di sản là của cộng đồng, chủ thể cộng đồng dân làng Tiên Hải chính là người có quyền quyết định về các biện pháp bảo vệ và phát huy

CULTURE

nội lực của cộng đồng và đảm bảo được ý nghĩa của di sản đối với chính họ. Những kết quả về sự khôi phục của trò chơi pháo đất ở Tiên Hải cũng như các địa phương lân cận cho thấy vai trò chủ động, tích cực của cộng đồng với các tập tục, trò chơi truyền thống của quê hương. Tuy nhiên, để nâng cao vai trò của tích cực, chủ động của cộng đồng trong bảo tồn và phát huy các giá trị trò chơi, cần tăng cường thực hiện một số giải pháp mang tính bền vững như: Cần đảm bảo sự tham gia chủ động, tích cực của cộng đồng.

Cần tăng cường khuyến khích cộng đồng trao truyền di sản.

Đồng thời cần tiếp tục hơn nữa việc nâng cao nhận thức của cộng đồng về di sản trò chơi Pháo đất là của cha ông

Pháo đất khôi phục phần lớn nhờ nguồn lực xã hội hóa, do vậy việc đẩy mạnh công tác xã hội hóa trong cộng đồng nhằm phát huy những nguồn lực xã hội, vai trò chủ động của người dân, công đồng trong việc đầu tư công sức, tiền của vào thực hành di sản trò chơi cũng như các di sản khác.

4. Kết luận

Từ quá trình bảo tồn và phát huy giá trị trò chơi pháo đất với vai trò của cộng đồng chủ thể ở làng Tiên Hải, chúng tôi có một số kiến nghị gửi đến các cấp quản lý văn hóa ở Hải Phòng và địa phương như sau: Tiếp tục hoàn thiện và ban hành một số văn bản trong công tác quản lý di sản, nhất là với di sản văn hóa phi vật thể.

Tiếp tục công tác kiểm kê, sưu tập, tư liệu hóa, đề nghị công nhận các di sản phi vật thể trong đó có pháo đất.

Đối với cộng đồng chơi pháo đất, đặc biệt là những nghệ nhân chơi pháo, cần được sự hỗ trợ về tài chính, cơ sở vật chất, không gian, môi trường thực hành để họ có thể chủ động và có điều kiện vật chất đảm đương công việc truyền dạy trò chơi cho thế hệ trẻ.

Như vậy, không thể phủ nhận được vai trò to lớn của cộng đồng trong công tác bảo tồn và phát huy giá trị trò chơi pháo đất ở làng Tiên Hải. Cộng đồng cư dân chính là chủ thể sáng tạo, duy trì và phát triển giá trị cốt lõi đó. Ban đầu là bởi chính nhu cầu vui chơi giải trí của họ, sau đó là vì sự gắn kết cộng đồng và duy trì truyền thống của quê hương. Vấn đề cần quan tâm ở đây là cần phải làm thế nào để phát huy hơn nữa vai trò của cộng đồng trong công tác bảo tồn và phát huy các giá trị của các trò chơi dân gian, nhất là đối với thế hệ thanh niên, học sinh – những chủ nhân tương lai của đất nước trong bối cảnh hội nhập hiện nay.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. PGS. TS. Nguyễn Thị Hiền (2018), *Quản lý nhà nước và vai trò của cộng đồng trong bảo vệ và phát huy giá trị di sản văn hóa phi vật thể*, Nxb. Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
2. Tô Duy Hợp, Lương Hồng Quang (2000), *Phát triển cộng đồng – lý thuyết và vận dụng*, Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
3. Nguyễn Thị Thu Trang (2016), “Cộng đồng với việc bảo tồn văn hóa phi vật thể”, *Tạp chí Di sản văn hóa số 1 (54)*, Hà Nội.
4. UBND xã Tân Liên (2022), *Báo cáo tình hình kinh tế - xã hội xã Tân Liên năm 2022*, (Tài liệu lưu hành nội bộ), Hải Phòng.
5. UNESCO (2003), *Công ước về bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể*, (bản dịch tiếng Việt), ngày 17/10/2003, Pari, Pháp.